

SZÚCS JENŐ RÉGIÓELMÉLETE SZOCIOLÓGUS SZEMMEL, NAPJAINKBÓL VISSZATEKINTVE

A *Társadalomtörténet – elméletörténet. Emlékezés Némedi Dénes tiszteletére* (ELTE TátK, 2011. október 28.) konferencián elhangzott előadás kibővített szövege.

MEGHÍVÓ

TÁRSADALOMELMÉLET – ELMÉLETTÖRTÉNET

EMLÉKÜLÉS NÉMEDI DÉNES
halálának első évfordulóján

Kedves Kollega!

Némedi Dénes halálának első évfordulóján „Társadalomelmélet – Elméletörténet” címmel az ELTE TÁTK Elméletörténeti Tanszéke emlékülést rendez, amelyre tisztelettel meghívjuk.

Időpont: 2011. október 28. péntek, 9⁰⁰
Helyszín: ELTE Társadalomtudományi Kar, Mari tanácsterem
 117 Budapest, Pázmány Péter sétány 1/a. 7.21

Program:

9⁰⁰ **Tausz Katalin** Köszöntő

9¹⁵ **Rényi Ágnes** A tudástermelés Némedi-féle módja

9³⁰ **Huszár Tibor** A szociológia intézményesülésének folyamata és hiátusai Magyarországon

10⁰⁰ **Szabari Vera** A magyar szociológia története - egy tudomány története?

10¹⁵ **Dupcsik Csaba** Szűcs Jenő régióelmélete szociológus szemmel, napjainkból visszatekintve

11⁰⁰ Kávészünet

11¹⁵ **Erdélyi Ágnes** Max Weber és Eduard Meyer

11³⁰ **Szántó Zoltán** Az analitikus szociológia kibontakozása

12⁰⁰ **Gyini Gábor** Kulturális trauma: adott vagy teremtet?

12³⁰ Ebédészünet

14⁰⁰ **Tardos Róbert** Network, diszciplína, rizóma - Latour és White Némedi Dénes tudomány- és hálózatfelfogásában

14¹⁵ **Somlai Péter** Társadalomelmélet és szociológia

15⁰⁰ **Forge Zsuzsa** Cselekvők a rendszerváltás körül

15³⁰ Kávészünet

16⁰⁰ **Huszár Ákos** Mit várhatunk egy osztályismábtól?

16¹⁵ **Hidas Zoltán** A karizma fogalmáról

16³⁰ **Holnár Attila** Társadalom és tudomány

ELTE Társadalomtudományi Kar
Elméletörténeti Tanszék

Egy emlékülésen talán nem méltatlan, ha egy előadás személyes reflexióval kezdődik. 1987-ben nyertem felvételt az ELTE-re, történelem-magyar szakra; s bár már ebben az évben felvettem néhány nem kötelező szociológiai kurzust is, utóbbi szakot végül 1989-ben kezdtem el. Ekkortól kezdve a szociológia számított a „fő” szakomnak, bár a történelmet sem hagytam el, abból is lediplomáztam, s elmondhatom, hogy a szakváltozást nem fordulatként, hanem „organikus fejlődésként” éltem meg. Ezt mutatja az is, hogy a három tanáregyéniségből, aki az egyetemi évek során a legnagyobb hatást gyakorolta rám – s akik közül itt kettőt neveznék meg: Némedi Dénest és Szűcs Jenőt – egyikük szociológus volt, a másik pedig történész. Mégis, mindig is egyazon, koherens tudáseggyüttes részének éreztem azt, amit tőlük tanultam.

Történészhallgatóként tagja voltam annak a szerencsés generációnak, amely az 1987-88-as tanévben először – s mint utóbb kiderült: utoljára – egy kétszemeszteres kurzuson hallgathatta Szűcs Jenőt a Bölcsészkaron. Ettől eltekintve azonban Szűcs Jenőről lényegesen többet hallottam a szociológián, mint a történelem szakon. Ezek voltak azok az évek, amikor Szűcs a legnépszerűbbnek számított, de talán nem is annyira a szűkebb értelemben vett történettudományon belül, mint inkább abban a kvázi-politikai funkciókat is betöltő, a társadalomtudományos nyelvezet által erősen áthatott, s a szakmabelieknél szélesebb értelmiségi közeg által használt közbeszédben (Kuczi és Becskeházi 1992; Szalai 1994), amely ugyancsak ezekben az években élte a virágkorát. Azóta ez a közbeszéd differenciálódott, átpolitizálódott (pontosabban: politikai töltete sokkal explicitebbé vált), fragmentálódott, a társadalomtudományok pedig – amelyek elvileg felszabadulásként is megélhették volna ezt a folyamatot – mintha még máig sem alkalmazkodtak volna ahhoz, hogy a kvázi-politikai funkcióik elvesztésével együtt a rájuk irányuló társadalmi figyelem is nagyságrenddel kisebb lett. S ezzel a folyamattal párhuzamosan Szűcs Jenő – vagy például az általa oly szívesen hivatkozott Bibó István – árfolyama is zuhanni kezdett.

¹ MTA TK Szociológiai Intézet

A nemzetközi szakirodalomban pedig – ahol Szűcs talán sosem volt annyira ismert és elismert, mint ahogy azt a nyolcvanas évek végén gondoltuk volna² – a magyar történész azóta is inkább kritikák tárgyaként bukkan fel (ha egyáltalán). Elkönnyvelték egyfajta „helyi Huntington-előfutárnak”, mint akinek mondanivalója összefoglalható lenne ebben az egyszerű állításban: „Kelet-Közép-Európa a Nyugat része (volt, amíg az oroszok meg nem szállták)”. Márpedig ezt a tézist, amelyet az 1980-as években még egy makrorégió (Közép-Európa) felszabadulási törekvéseihez lehetett társítani, a Szovjetunió összeomlása utáni diskurzusokban már egyre többen, egyre inkább a kelet-európaiak és balkániak kirekesztési kísérleteként láttatták.

Meggyőződésem szerint azonban – egyoldalúságaival is együtt, amelyeket itt nem tudok érdemben tárgyalni – Szűcs Jenő ennél lényegesen fontosabb szerző. Legfontosabb gondolatmenetei a mai társadalomtudományok számára is érdekesek lehetnek, mindenekelőtt a következők kapcsán:

- 1.) az európai szocio-regionális határok kérdése;
- 2.) a „nyugati társadalmi modell” sajátosságai;
- 3.) a mintaátvétel problémája; ezen belül különösen
- 3a.) az *image-making activity* a nemzeti és a „nemzeti” identitás konstrukciójának példáján keresztül.

A rendelkezéseimre álló keretekbe, sajnos, a fenti témák egyikének részletezése sem fér bele, csak egy-egy megjegyzés.

Az 1. témához: Szűcs tétele *nem* olyan egyszerű, hogy *Kelet-Közép-Európa* (amelyet ő maga egyébként *Közép-Kelet-Európának* nevezett, éppen ezért a továbbiakban használjuk a KKE rövidítést, amely bármelyik szó helyett állhat) a *Nyugat része* – és kész. Valójában azt állította, hogy ez a régió, benne hazánkkal, az utolsó ezer év túlnyomó részében a *Nyugathoz viszonyította magát*, összehasonlíthatatlanul nagyobb figyelmet fordított a Nyugatra, s több mindent vett át onnan, mint az összes többi, akár határos régióból is.

„Ezen a ponton szokott felmerülni a kérdés, hogy milyen címen emelkedik viszonyítási alappá valami, ami maga is egy »regionális változat«? Lapidárisan fogalmazva: miért – hacsak nem sznobizmusból – »használtjuk magunkat« szüntelenül a Nyugathoz? A válasz elég egyszerű: mert Európa megfogalmazásának első történelmi formája, a feudalizmus, abból az eredeti antik-germán (barbár) szimbiózisból nőtt ki, mely már csak geográfiai okokból is, egyedül Nyugaton zajlott le. (...) Ezt a [közép-kelet-európai] zónát kezdettől fogva az jellemezte, hogy a szóban forgó szakadék ellenére... maga viszonyította önmagát a Nyugathoz, sőt, másféle viszonyítást – legalábbis a politikai gondolkodás újabb kori megbicsaklása előtt – egyszerűen el sem tudott képzelni.” (Szűcs 1986: 5–6.)

Ugyanakkor, bár a fenti idézet utolsó mondata látszólag ezen összefüggés bagatellizálását sugallja, Szűcs – más szövegrészeiben – tisztán látta és láttatta: a Nyugat és KKE kapcsolata *mindig is* ambivalens volt. A Nyugatról átvett minták szelektivitása és – nagyon gyakran – módosulása olyan fokot ért el, hogy az előbb említett ezer év túlnyomó részében vita tárgya lehetett, hogy KKE egy a Nyugaton belüli helyi változatnak, vagy egy sui generis régiónak tekinthető. Márpedig ez az ambivalencia *potenciálisan mindig teret engedett* az olyan értelmezéseknek is, mely szerint ez egy esszenciáját tekintve *keleti* (= nem nyugati) régió/nép, amelynek „nyugatosítása” felületes, a lényegét nem érintő, visszafordítható, még akkor is, ha a gyakorlatban valóban csak „a politikai gondolkodás újabb kori megbicsaklása” után szaporodtak el az ilyen gondolatok. S ez idő tájt jelentek meg és gyarapodtak az ilyen értelmezésekből „levezetett” radikális programok is, amelyek szerint ez a nyugatosítás *vissza is fordítandó*.

Az első ponttal szoros kapcsolatban álló 2.) gondolatmenet lényege, egymondatosra egyszerűsített megfogalmazásban: Szűcs szerint „a nyugati modell lényege a közösségi szabadságok és autonómiák megjelenése, és fő struktúráképző elemmé válása a középkorban, általánosodása és individualizálódása az újkorban”. Az ilyen érvelés manapság sokaknál kicsapja a biztosítékot: „szabadságokat” emlegetni a nyugati fejlődés kapcsán nem trendi. A pillanatnyi – nyilvánvalóan a kommunista

2 Ezen a ponton talán túlságosan is egy bizonyos szerzőre alapoztam: „[A Közép-Európáról folyó diskurzusban] a legnagyobb tudásról Szűcs Jenő magyar történész tanulmánya tett tanúságot. Szűcs rendkívüli hatást gyakorolt Magyarországon, de – a hivatásos történészek szűk körén kívül – szinte teljesen ismeretlen maradt a Nyugaton és Kelet-Európában” (Todorova 1997: 141). Wessely Anna már az előadást követő megjegyzésében árnyalta ezt a kijelentést, később pedig a következő kiegészítést fűzte a kérdéshez: „a németek és a franciák ismerték Szűcs koncepcióját, az angolok és az amerikaiak egyáltalán nem, a skandinávok és mediterránok pedig már csak azért sem, mert Szűcs – mint annyian mások –, nem is látja őket...” (e-mail, 2011-12-13) Valóban, a Vázlat szinte egyáltalán nem említi pl. a Todorova fő témáját jelentő Balkán térségét (Dupcsik 2005: 235–239).

alternatíva bukására reflektáló – diskurzus-tendenciáktól eltekintve is elmondható: a modern társadalomtudományi tradíciók szinte összessége mindig is úgy fogta fel a koraujkori kezdetekre visszanyúló nyugati modernizációt, hogy az – többek között – az egyének és közösségeik feletti *társadalmi kontroll kiterjedésével*, kifinomultabb, de ugyanakkor „erősebb” technikáinak megjelenésével jár együtt. Ez még a nyugati fejlődést alapjában véve helyeslőkben is minimum *rossz közérzetet* (Freud) keltett – a jelenlévő szociológus kollégákat talán elég Max Weberre és az ő „acélkemény épület”-hasonlatára emlékeztetnem.³

Ebből a tézisből nagyon könnyen kibontható az a kritikai megközelítés, amely a *társadalmi kontroll helyett uralmi mechanizmusokat* emleget – márpedig, mint közismert, ez a kritikai potenciál az újkor során rendszeresen megjelent, általában erős hangon, a társadalomról folytatott nyugati diskurzusokban.

Sajnálatos módon nem tudom részletesebben is elemezni, mit is értett Szűcs „nyugati fejlődési modell” alatt. Azonban még a nem először emlegetett területi korlátok között is megjegyzésre érdemes, hogy Szűcs – még töredékebben ugyan, de – felvázol egy „kelet-(európa)i, értsd: *orosz modell*” is. Erre a modellre a szabadságok és autonómiák elfojtásán (vagy hiányán) alapuló, semmilyen önmozgással nem rendelkező, *államosított társadalom* jellemző, jóval a bolsevikok hatalomra jutása előtt. Az államszocialista berendezkedés ebben az értelemben a középkori gyökerekre támaszkodó, koraujkorban kikristályosodó cári államnak nem a tagadását, hanem a *kiteljesítését* jelentette. Ha azonban valóban ez az „orosz modell” érvényesült volna, akkor nem omolhatott volna össze olyan gyorsan, közvetlen külső behatás nélkül a Szovjetunió 1990-91-ben. Szűcs „Kelet-Európa”-elképzelése tehát revízióra szorul, s ez nyilvánvaló módon megrendíti koncepciójának központi területeit is. Alkotója azonban már nem élte meg ezt a fordulatot, így nem sejtethetjük, hogyan reagált volna az így támadt kihívásokra.

3.) A már említett Huntington civilizációfelfogása számára a középkori gyökerek ugyanolyan lényegesek, mint Szűcs régióelmélete számára: a Nyugat kialakulásának kezdetei mindkettőjük szerint a 4. és 10. század közötti korra tehető. Érveit szemügyre véve azonban az a benyomásunk támadhat, hogy Huntington hivatkozása erre a korszakra sokkal inkább retorikainak minősíthető, mint a középkori történelemmel hivatásszerűen foglalkozó Szűcs esetében.

Huntington szerint a nyugati civilizáció európai határa ott húzódik, ahol Szűcs szerint KKE határa: a nyugati és az ortodox kereszténység között. Nem véletlen azonban, hogy az amerikai szerző térképe nem a 10. századi, hanem az 1500 körüli állapotokat ábrázolja, amikor tehát szerinte is lezárult a Nyugat kialakulásának kora. A kelet-közép-európai régió népeinek döntő többsége ugyanis vagy a 10. század legvégén, vagy éppenséggel még később (a litvánok például csak a 14. század végén) tették meg a Nyugathoz való csatlakozás szimbolikus – illetve, Huntington szerint mindennél fontosabb konstitutív – lépését, tehát a nyugati kereszténység felvételét (mellesleg, vagy talán nem is annyira mellesleg: az ettől a „határtól” nyugatra elterülő Európa egy része is csak a 10. század után keresztelkedett meg; a keleti és nyugati kereszténység szétválása pedig csak a 11. század derekán vált hivatalossá).

A legfontosabb különbség a két szerző között: Huntington problémátlanul a Nyugat részének tekinti a kelet-közép-európai népeket, arra alapozva (legalábbis: feltehetően arra alapozva), hogy ezen népek uralkodói és elitje (legalábbis: annak később dominánsnak bizonyuló része), nagyjából ebben a korszakban felvette a kereszténységet (legalábbis: ha megint átsiklunk Litvánián, amely egy időre a térség, sőt Európa legnagyobb államává vált). A vallás azonban még a huntingtoni felfogásban is csak az egyik – noha a legfontosabb – civilizációt meghatározó tényező. Ugyanakkor kudarcosnak ítéli Oroszország vagy Törökország, ugyancsak egy vezetőjük – Nagy Péter, illetve Atatürk – és a hozzájuk kapcsolódó elit civilizációváltó törekvéseit. A részletesen elemzett kudarcok (Huntington 1998: 222–251)

³ „A puritánok a hivatás emberei akartak lenni – nekünk azoknak kell lennünk... mióta... felépült a mechanikus-gépi termelés technikai és gazdasági előfeltételeihez kötött modern gazdasági rend hatalmas kozmosza. Ez határozza meg ellenállhatatlan erővel mindazoknak az egyéneknek az életstílusát – s nemcsak a gazdaságban tevékenyen résztvevőket –, akik ebbe a hajtóműbe már beleszületnek, s talán ez fogja meghatározni mindaddig, amíg az őskori tüzelőanyagok utolsó mázsája is elizzik. Baxter nézete szerint »mint egy kopott kabát, amelyet bármikor levehetnénk«, olyan a világi javak gondja a szent emberek vállán. Ezt a kabátot a sors acélkemény épületté tette” (Weber 1982: 286–287).

alapján nem csak azt állapítja meg, hogy „*eddig lényegében még soha nem sikerült*” civilizációváltást elérni (Huntington 1998: 222), de levonja az általánosítást is: *ez nem is lehetséges. „Azok az arrogáns politikai vezetők, akik azt képzelik, hogy alapvetően átalakíthatják társadalmuk kultúráját, kudarcra vannak ítélve. Képesek ugyan bevezetni a nyugati kultúra bizonyos elemeit, de arra sohasem lesz erejük, hogy folyamatosan elnyomják vagy kiiktassák a helyi kultúra lényegi elemeit”* (Huntington 1998: 250–251).

Igaz, a fenti idézet érdekesen folytatódik: „Persze, ha egyszer a nyugati vírus már befészkelte magát egy társadalomba, akkor nehéz onnan kiirtani. A vírus jelen van, de nem végzetes – a páciens túléli, de többé sohasem lesz már egészséges. A politikai vezetők történelmet csinálhatnak, de nem menekülhetnek el a történelem elől. Elszakadó államokat teremthetnek, de nem teremthetnek nyugati társadalmakat. Beolthatják kultúrájukba a skizofréniát, amely aztán az állam folyamatosan jelenlévő és meghatározó jellegzetessége lesz” (Huntington 1998: 251). Roppant szórakoztató megfigyelni, egyrészt, hogy a Nyugatban „hívő” amerikai szerző olyan metaforákat használ saját civilizációja hatásainak jellemzésekor, amelyet régiókban és távolabbi vidékeken is a Nyugat-ellenes jobb- vagy baloldali radikálisok szoktak használni; másrészt, hogy az egyszer már meghúzott nyugati határokon belül nem érzékel hasonló „skizofréniát”.⁴

Szűcs ezzel szemben éppen arra mutat rá: a mintaátvétel bonyolultabb folyamat annál, minthogy egy Nagy Péter vagy egy Atatürk, vagy bármely „arrogáns politikai vezető” elrendeli a nyugatosítást, majd ez a tudatos politikai projekt határoz meg a törvénykönyvektől az oktatási rendszeren át az öltözködési szokásokig mindent – legalábbis a felszínen, miközben a mélyben az őseredeti struktúrák túlélnek a rohamot, s csak idő kérdése, mikor „támadnak fel.” A civilizáció-/régióváltó rendszerváltás sokszereplős, számos társadalmi szférára áterjedő, többlépcsős, a kezdeményező törekvéseitől gyakran függetlenedő folyamat. Amelynek „sikerét” vagy „kudarcát” sokszor még utólag sem lehet biztosan megítélni.

Magyarországon például a rendszerváltás megindítása egyértelműen Szent Istvánhoz köthető. Az 1000 és 1038 között uralkodó István teremtette politikai rendszer a 11. század közepén kirobbant válságsorozatban bizonyíthatta életképességét; a kulturális rendszer a 11. század végén már képes lehetett az uralkodótól függetlenül is saját újratermelésére; a 12. század derekán az országon átutazó külföldiek azonban, akár nyugatiak, akár „keletiek” voltak, egy a nyugatitól markánsan különböző társadalmi struktúrákat érzékeltek. A strukturális átfordulás a 13. században kezdődött, de jócskán áthúzódott még a következő évszázadra is. S bár a „strukturáteregető reformokat kezdeményező uralkodó” szerepe változatlanul fontos maradt, a – szándékosan anakronisztikus kifejezéseket használva – „nyugatosító projekt” sorsa már nem a királyi szakhatóság pályázati kiírásain és monitoring tevékenységén múlt.

Szűcs Jenő előadásaiban⁵ érzékletesen leírta, hogy a IV. Béla (1235-1270) által még tudatosan ösztönzött folyamat hogyan vált önjáróvá, amely még a királyi hatalom Kun László (1272-1290) alatti széthullása idején sem akadt meg, sőt. A mintaátvételi folyamat keretében értelmezhető nem csak – mondjuk – az oklevélminták és a királyi hatalom korabeli ideológiájának átvétele a francia kancelláriától, de a főurak mind nagyobb szerepvállalása a várépítésben, vagy a nehézeke elterjedése is. Az utóbbi példa abból a szempontból is tanulságos, mert jól mutatja, hogy a mintaátvételbe nem csak az elit, de a paraszti tömegek is bekapcsolódtak.⁶ Másrészt, a folyamat többlépcsős voltát is illusztrálhatja: a Kelet-Magyarországon a 13. század végén megjelenő „nyugati” eke használatát az esetek jelentős részében nyilván nem közvetlenül Íle de France parasztjaitól vették át, hanem a Magyar Királyság nyugati megyéiből, ahol az már a század elején használatba került.

A mintaátvétel legjelentősebb példája egyértelműen a paraszti jogokhoz kapcsolódik. A 13. század elején a paraszti népesség mintegy 1%-ára volt jellemző a szabadabb, nyugati típusú jobbágyi állapot, a kor kifejezésével, a hospesszabadság a 14. század első felére már általánossá vált az országban. A hospesek (latinul = 'vendég') a 11-12. század folyamán Magyarországon letelepedett nyugat-európai telepések voltak – kezdetben, tehát István korában még főleg lovagok, majd városlakók és paraszti népesség is. A hospesek hozták magukkal azt a praxist, eleinte saját csoportjaikra nézve, hogy még a paraszti népesség is rendelkezik bizonyos önkormányzattal, írásban rögzített jogokkal, „szabadságokkal” – majd ez vált általános gyakorlattá a 14. századra az egész jobbágynépesség számára. Az idő előrehaladtával, az eredendően nyugati eredetű mintát

⁴ Részben talán éppen annak köszönhetően, hogy a szerző Közép- és Kelet-Európában nem tűnik annyira tájékozottnak, mint a világ számos más táján (bővebben: Dupcsik 2002).

⁵ A már említett, 1987-88-as tanévben, az ELTE BTK-n tartott előadásairól van szó, amelyek szövegeinek egy része is csak posztumusz jelent meg. Az *utolsó Árpádok* (Szűcs 1993) érvrendszere éppen ezért már nem lett összedolgozva a *Vázlat* gondolatmenetével (noha az előadásokon egyértelműen megjelent ez a kapcsolat). Szűcs munkásságának méltatlan visszhangjához valószínűleg hozzájárult az is, hogy a *Vázlat* – valóban vázlat maradt.

⁶ Méghozzá a politikumtól függetlenül: nem valószínű, hogy II. József (császárként 1765-1790, magyar királyként 1780-1790) nagy feltűnést keltett „próbaszántása” előtt bármely uralkodót foglalkoztatott volna, hogy alattvalói mezőgazdasággal foglalkozó döntő többsége milyen eketípust használt.

közvetlenül nyilvánvalóan mind gyakrabban a már nemzedékek óta az országban élő hospesektől⁷ vették át – illusztrálva ezzel a mintaátvételi folyamatnak nem csak a sokszereplős, de egyúttal többlépcsős voltát is.

A mai magyar szaktörténeti közvélemény – benyomásom szerint – sokkal maradandóbb teljesítményként könyveli el Szűcs „nemzeti” diskurzusról írt tanulmányait (Szűcs 1984a, 1997), mint a Vázlatot. Ezen írásaiban Szűcs egyrészt kimutatta, hogy napjaink nemzeti/etnikai identitása modern konstrukció, tehát a magyar nemzet kifejezés – a folytonosság elemei ellenére – nem ugyanazt jelentette a középkorban, mint a legújabb korban. Ez a manapság meglehetősen elterjedt gondolat,⁸ az említett Szűcs-tanulmányok keletkezésének korában egyáltalán nem számított annak.⁹

A mai konstruktivista megközelítések nézőpontjából azonban szokatlan lehet, egyrészt, hogy Szűcs megpendíti az érem másik oldalát is: nevezetesen, hogy a modern nemzet – bármennyire konstrukció is –, bizonyos mértékben mégiscsak épített a rendi nemzeti előzményekre is.¹⁰ Másrészt – és ez Szűcs elemzésének legeredetibb gondolata, még napjainkból visszatekintve is – kimutatta, hogy a rendi nemzet(tudat) bizonyos mértékben éppúgy konstrukció eredménye, mint a modern nemzeti identitás; ráadásul mindkét konstrukció hasznosított korabeli nyugati mintákat is.

Az itt látható miniatúra Franciaországban készült, 1375 körül.

Az első két képkockán görögök által ostromolt Tróját láthatjuk...

...majd a folytatásban a trójai menekülteket, akik egy új várost alapítanak. Nem, nem Aineiásról és nem Róma alapításáról van szó, hanem Hector fiáról, Francionról, aki Trójából menekülve a Duna mentén építette fel Sicambriát. Kézei Simon krónikája szerint Attila később magáról nevezte el Sicambriát, de a makacs hunok körében az (Ó-)Buda elnevezés ragadt meg.

⁷ Roppant kevés tatárjárás előtti forrásunk egyikében Kálmán herceg valkói hospeseknek adott privilégiumlevele (1231) precízen „német, szász, magyar és szláv” hospesekről beszél (Bertényi 2000: 142.). Tehát már ebben a korszakban sem kizárólag csak telepések (vagy azok leszármazottai) kaphattak hospesjogokat.

⁸ Ld. pl. Feischmidt 2010; recenziója a socio.hu-n: Dupcsik 2011.

⁹ A magyar panasz kultúra egyik visszatérő eleme, miszerint a „mi hőseinket nem ismerik (el) külföldön”, ezúttal jogos: Szűcs mindezt évekként Benedict Anderson (2006 [1983]) előtt fogalmazta meg.

¹⁰ Lehet, hogy kezd komikussá válni, de ismételtelen arra vagyok kénytelen hivatkozni: jelen keretek között nem tudom részletesebben kifejteni ezt a gondolatot.

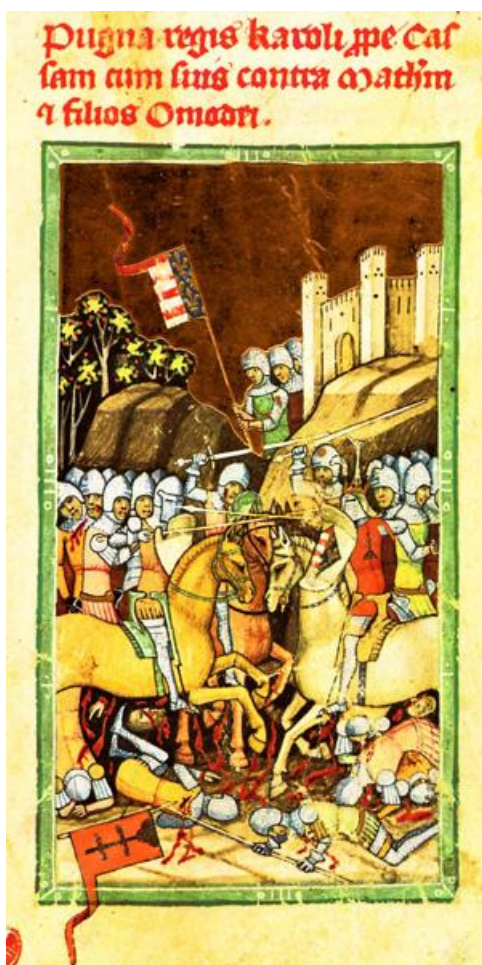

S hova tűntek a dunai trójaiak? Az utolsó képen ezt láthatjuk: még mindig a mozgalmas életű Francion vezetésével megtámadják és elfoglalják a későbbi Frank Birodalom területét – tehát lehetnek ők a mai franciák elődei. Ezért látható Francion ruháján – az egyébként kétezer évvel később alapított – francia királyi dinasztia, a Capeting-ház liliuma.

Ezek a trójai-franciák nem csak a Kárpát-medencét engedték át későbbi lakóinak, így a magyaroknak is, de egyúttal mintát szolgáltatottak egy leszármazás-mitológiához. Mint ismeretes, Kézai Simon 13. századi krónikája bontja ki részletesebben a már az elődjei által is megpendített hun-magyar azonosságot. Szűcs Jenő szerint:

„...Kézai Prologusának kitétele, miszerint művét per Italiam, Franciam ac Germaniam szétszórt forrásokból szerkesztette egybe, komolyan veendő, sőt magának a hun történetnek megannyi eleme csakis e háttérrel magyarázható. (...) Ez az időszak [ugyanis] az eredet-teóriák felvirágzásának korszaka Európában. Az origo[eredet]-gondolat, valamely – lehetőleg az antikvitásban szerepet játszó – nép előkelőségének, dicsőségének, harciasságának »tudós« hozzákapcsolása a saját néphez, s nem kevésbé az ezáltal bizonyított »történelmi jog« a földre... írástudók több generációjának ad dolgot mintegy 1200 óta.

A Trója-monda kisajátításáért számos nép verseng (angolok, walesi brit-kelták, franciák, németek, norvégok..., stb.), hogy végül is elég egyértelműen a franciák kerüljenek ki győztesen. Mások a görög danaidákhoz fordulnak (dánok), vagy csak egyszerűen a görögökhöz... (Graccus ősatya Cracus [azaz] Krakko alapítója a lengyel[eknél]...), és így tovább...

Az atmoszféra tehát megvan Európában. A magyaroknak a hunok jutottak, mert ezt adta nekik – tulajdonképpen már a 10. század óta – az európai írástudók csoportja. Bizonyos értelemben ez is »antik« nép volt, dicsőséges, hódító is, s a keresztény ellenérzést e barbár és pogány ősiséggel szemben előbb-utóbb legyűrte az a körülmény, hogy e népet lehetett a leginkább »logikus« módon a magyarsághoz kapcsolni oly módon, hogy a Pannóniára való »történelmi jogot« erőteljes érveléssel támassza alá.” (Szűcs 1984b: 420 és 490–491.)

Kézai Krónikájának keletkezése után néhány évtizeddel került Magyarország trónjára az Anjou-ház. A letagadhatatlanul nyugati eredetű dinasztia, amely többet hivatkozott Árpádra és a szent királyokra, mint az egész Árpád-ház,¹¹ kiterjesztette és megszilárdította a „rendi nemzeti konstrukciót”, amelynek immár meggyökeresedett elemévé vált a hun-magyar azonosítás. S mivel a középkorban mindent szimbolikusan fejeztek ki: a dinasztia – Capeting-oldalág lévén – címerében megjelenítette a liliumot (amelyet, mint láthattuk, a középkori francia krónikások „a trójaiakig” vezettek vissza), s kombinálta a kettős keresztrel és a vörös-ezüst sávokkal (amelyeket ma Árpád-sávoknak nevezünk).

A kettős kereszt egyébként régi bizánci jelkép, s a magyar címerben először azon III. Béla (1172-1196) idején jelent meg, akit fiatalkorában sokáig bizánci herceggként neveltek Konstantinápolyban (igaz, korábban nem is nagyon jelenhetett meg, mert a címerhasználat szokása a 12. század második felében kezdett terjedni Európában). A vörös-ezüst sávok használatára Imre király (1196-1204) korából maradt fenn először ábrázolás. Imre felesége Aragóniából származott, ahol az uralkodói dinasztia hasonló sávokat használt, s bár nincs

¹¹ A tartalomjegyzékben látható kép egy dísz tárgy részletét ábrázolja, amely Nagy Lajos magyar király Aachenben építtetett magyar kápolnájából származik. A magyar kápolna ajándékainak kísérőlevelében az Anjou király így fogalmazott: „Boldog István és László királyok és Imre herceg, kegyes őseink...” A három felsoroltból csak Szent László volt – női ágon – valóban biológiai értelemben is Nagy Lajos őse.

bizonyíték arra nézve, hogy az Árpád-sávok aragóniai átvételből származnak, az egybeesés és az ellenbizonyíték hiánya mégis ezt valószínűsíti. Bár időről időre felvetik, hogy mindezen jelképeket korábban, esetleg sokkal korábban is használhatták a magyarok – ezt azonban semmilyen bizonyíték nem támasztja alá.¹² Az említett szimbólumok korábbi használatát természetesen kizárni sem lehet, de az ezzel kapcsolatos spekulációk nem befolyásolják az összefüggést: a 14. század első felében, az Anjou-dinasztia legitimációs törekvései nyomán szilárdult meg a kapcsolat a kettős kereszt és a vörös-arany sávok kapcsolata az Árpádokkal, s ekkor, ezáltal váltak a magyarok jelképeivé. S ekkor szilárdult meg a magyar közgondolkodásban – az eredetileg 9-10. századi nyugati krónikások által kitalált¹³ – hun-magyar azonosítás is.

A rozgonyi csata (1312) a Képes Krónika ábrázolásában.

A kinagyított részleten kivehető, hogy Károly Róbert – akinek egyik nagyanyja származott az Árpád-házból – mellvértjén kettős kereszt áll. Pajzsán, és a Kassa felől segítségére érkezett csapatok zászlaján pedig a magyar Anjouk leggyakrabban használt címere: a vörös-arany sávokkal kombinált, kék mezőbe illesztett arany liliomok.

HIVATKOZÁSOK

Anderson, B. (2006) [1983] *Elképzelte közösségek. Gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről*. Ford. Sonkoly Gábor, Budapest: L'Harmattan – Atelier.

Bertényi I. (szerk.) (2000) *Magyar történeti szövegyűjtemény, 1000-1526*. Budapest: Osiris.

Bertényi I. (2009) Miről tudósítanak a címerek? – Magyar címertörténet. In *Rubicon, „Amiről a címerek mesélnek”* tematikus szám, (4) p. 4-57.

Dupcsik Cs. (2002) „Összecsapva. Samuel P. Huntington: A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása.” *Holmi* (augusztus) p. 1085-1095.

Dupcsik Cs. (2005) *A Balkán képe Magyarországon a 19–20. században*. Budapest: Teleki László Alapítvány.

Dupcsik Cs. (2011) Két könyv az etnikai/nemzeti/nemzetiségi kisebbségekről. *socio.hu* (1) p. 25-40. <http://www.socio.hu/1pdf/dupcsik2.pdf>

Feischmidt M. (szerk.) (2010). *Etnicitás. Különbségteremtő társadalom*. Budapest: Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet.

Huntington, SP. (1998) *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*. Ford. Pusztai Dóra-Gázsityi Mila és Gecsényi Györgyi. Budapest: Európa.

¹² Bertényi Iván történész (2009) úgy ismerteti ezt a felfogást, hogy „újabbban – nem megalapozatlanul – kétségek merültek föl az aragon címer párhuzamaként való értelmezéssel kapcsolatban.” Majd még egy mondatot szentel a témának – de ebben sem hivatkozik semmilyen bizonyítékra, ami megalapozná a kételyeket. Ezt követően áttér az oroszánokra, amelyeket az Imre-féle sávokban lépegetnek, azt állítva, hogy azok is származhatnak szaszanida-fatimida átvételből (Bertényi 2009: 40.). A szerző a cikk hátralévő részében mintha hallgatólagosan feltételezné, hogy az itt ismertetett mondatok mintha valamilyen módon alátámasztanák a spekulációt, mely szerint a vörös-arany sávok a honfoglalás előtti magyar történelemben nyúlnak vissza.

¹³ A hun-magyar rokonság/azonosítás mindazonáltal nem egy mechanikus átvétel volt – például a fenti Szűcs-idézet jól mutatja, milyen igények kapcsolódtak ehhez. Jellemző, hogy – analóg módon – a lengyeleknél a szarmata származás, vagy az oroszoknál a szkíta származás gondolata is népszerűvé tudott válni.

- Kuczi T. – Becskeházi A. (1992) *Szociológia, ideológia, közbeszéd – Szociológia és társadalomdiskurzus*. Budapest: Scientia Humana.
- Szalai J. (1994) „Merengések a szociológiáról”. BUKSZ (4) p. 471–476.
- Szűcs J. (1984a) *Nemzet és történelem*. Budapest: Gondolat.
- Szűcs J. (1984b) *Társadalomelmélet, politikai teória és történetiszemlélet Kézai Gesta Hungarorumában. A nacionalizmus középkori genezisének elméleti alapjai*. In Szűcs 1984a, p. 413–556.
- Szűcs J. (1983) [1979] *Vázlat Európa három történelmi régiójáról*. Budapest: Magvető.
- Szűcs J. (1986) Magyarország regionális helye Európában. A középkor. In Szűcs J. – Hanák P. *Európa régiói a történelemben. Előadások a Történettudományi Intézetben*. Budapest: Történettudományi Intézet, p. 3–13.
- Szűcs J. (1993) *Az utolsó Árpádok*. Budapest: História – MTA Történettudományi Intézet.
- Szűcs J. (1997) *A magyar nemzeti tudat kialakulása*. Budapest: Balassi – JATE – Osiris.
- Todorova, M. (1997) *Imagining the Balkans*. New York – Oxford: Oxford University Press.
- Weber, M. (1982) *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme. Vallásszociológiai írások*. Ford. Berényi Gábor. Budapest: Gondolat.